

Szívós Erika

Utcanevek és utcanévváltozások: Térpolitika, érzelmi kötődés és generációs azonosulás

[•]

BEVEZETÉS

Az utcanevek, közterület-elnevezések a 19. század második felétől megbízható barométerként jelezték az éppen fennálló politikai rendszerek értékrendjét és az adott korszak hivatalos történelemszemléletét Magyarországon és a régió más országaiban egyaránt. A rendszerváltozásokat követően a berendezkedő új rendszerek első dolga volt, hogy az utcaneveket lecseréljék, illetve hogy bizonyos kiemelt utakat, tereket, közterületeket saját ideológiájuknak megfelelő nevekkal ruházzanak fel. Az utcanévváltozások természetesen soha nem elszigetelten történtek, és soha nem jártak egyedül: szobrok, emlékművek eltávolítása, illetve átalakítása, új emlékművek felavatása, közintézmények neveinek megváltoztatása, épületek funkcióváltása kísérte ezeket. Az „újrakódolt” városi térben zajló események, ünnepek, politikai rítusok, megemlékezések szintén hozzájárultak a jelentősebb terek és útvonalak szimbolikus el- és visszafoglalásához.¹

Az új rendszerek az utcanév-változtatásokkal nem pusztán saját erejüket kívánták demonstrálni. Törekedtek arra is, hogy az állampolgárokkal elfogadtassák az általuk képviselt világnézetet, az emberek mindennapi életének (és ünnepnapjainak) részévé tegyék az új korszak hőseit és jelképeit, és a városlakók helyi kötődéseinek, lakókörnyezetének „átkódolásával” egyfajta érzelmi viszonyulást alakítsanak ki az új renddel szemben. A legitimációs stratégia része volt ugyanakkor az is, hogy az örökség, a tradíció egy részét mindig tiszteletben tartották: az utcanévanyag jelentős része – vagy a régi nevek semlegessége, vagy „értékálló” volta, vagy pedig az új rendszerek következtelenségei miatt – meglepően stabil maradt a 20. század folyamán.

¹ Az 1990-es évektől kezdve számtalan tanulmány foglalkozott a közép-európai városi tér politikai célokra történő kisajátításával, „átkódolásával”, a szimbolikus politika térbeli megnyilvánulásaival. A teljesség igénye nélkül lásd pl.: STACHEL – JAWORSKI (szerk.) 2007 (e kötet összes tanulmánya); LIPTÁK 1999; kifejezetten az utcanevekről lásd: GLASNER 2015. Az *átkódolás, újrakódolás (Neukodierung, Umkodierung)* kifejezéseket Peter Stachel e kötetben megjelent bevezető tanulmányából származik (STACHEL 2007: 20, 35). A térpolitika és a szimbolikus térfoglalás magyarországi irodalmából ismét csak néhány példa erejéig lásd pl.: GERŐ 1987, 1991, 2009; SINKÓ 1987; VÖRÖS 2019; GYÁNI 2016; FAZEKAS 2019.

Az utcanevekhez és utcanévváltozásokhoz való kollektív, illetve egyéni viszony változásait jól illusztrálja Budapest utcaneveinek 20. századi története. Az utcaneveket, illetve tágabban a közterület-elnevezéseket ebben az összefüggésben többféle szempontból is meg lehet közelíteni: egyrészt a fennálló vagy újonnan berendezkedő rendszerek térpolitikájának részeként;² másrészt viszont közösségek és egyének kötődésének terepeként és tárgyaként.

E tanulmányban bevezetéképp először áttekintem a budapesti közterület-átnevezések jelentősebb hullámain a késő 19. és a 20. század folyamán. Egy-egy rendszerváltás kapcsán elemzem azt, hogy az akkor újonnan berendezkedő politikai rendszer hogyan törekedett Budapesten a maga szimbolikus univerzumának kialakítására, és milyen szerepet játszottak ebben az utcanevek. Majd az utcanevekhez és utcanév-változtatásokhoz való kollektív és egyéni viszonyulás lehetőségeit veszem sorra; s ennek során a fennálló hatalommal való együttműködés, illetve az azzal szembeni ellenállás kérdését is érintem. Végül, de nem utolsósorban kitérek a régi utcanevekhez való ragaszkodás, az utcanevekhez való (érzelmi) kötődés kérdéskörére, rámutatva arra, hogy ezek a kötődések nemcsak egyéni, hanem generációs jellegűek is lehetnek.

A BUDAPESTI KÖZTERÜLET-ÁTNEVEZÉSEK JELENTŐSEBB HULLÁMAI A 20. SZÁZAD SORÁN

Az utcanévadás jellege és célja a dualizmus korában, a kiegyezést követően alakult át. A 19. század középső harmadát, a nacionalizmus Európa-szerte jellemző erőteljes kibontakozását megelőzően az utcaneveknek nem volt történelmi, emlékmegőrző jellegük. Az utcákat arról nevezték el, ami rájuk leginkább jellemző volt: az ott űzött mesterségekről (ilyen volt pl. Pest-Budán a Tímár utca vagy a Bérkocsis utca), az ott élő etnikumok tagjairól (pl. Magyar utca, Szerb utca), az utcában álló fogadóról, cégékekről, az épületeket díszítő szobrokról (pl. Két Szerecsen utca) vagy az ott álló jellegzetes, meghatározó épületekről, intézményekről. Ezek a minták ma is jól kivehetők a pesti Belváros térképén, ahol tucatjával találkozunk olyan nevekkel, mint például a Molnár utca, Szerb utca, Só utca, Lövész utca vagy Bástya utca.

A 19. század utolsó harmadában azonban megváltozott a helyzet; az utcanévadás Európa más országaihoz hasonlóan Magyarországon is a nemzeti emlékezetkultúra és identitásépítés részévé vált. Pest-Budán az ilyen jellegű névadás rögtön a kiegyezés évében megkezdődött, amikor is – a kor szellemével összhangban – Pest város képviselőtestülete

² Jelen tanulmánnyal rokon szellemű munka, mely a hatalmi önreprezentáció és a szimbolikus térfoglalás budapesti megnyilvánulásait tárgyalja kimondottan a késő 19. és 20. századi Budapest kontextusában: NIKITSCHER 2014.

kimondta, hogy a továbbiakban a magyar történelem jeles szereplőiről kívánnak utcákat elnevezni.³

Az utcák elnevezésének jogköre 1870-től az ekkor törvénnyel létrehozott Fővárosi Közmunkák Tanácsához került.⁴ Az FKT alakította ki azt a gyakorlatot, hogy az utcaelnevezések előkészítésére jeles szakértőkből és a főváros delegáltjaiból bizottságot alakított. Később ez a hagyomány – a Rákosi-korszakot leszámítva – valamilyen formában mindegyik korszakban folytatódott. Úgyszintén ez idő tájt, 1877-ben foglalták először formálisan össze az utcanévas elveinek rendszerét.⁵ A Közmunkatanács folytatta a Pest város által megkezdett gyakorlatot. Ahogy Gyáni Gábor fogalmaz:

Ennek nyomán az 1870-es évektől nagy számban neveztek el utcákat (és tereket) a magyar történelem legendás alakjairól (törökverő hőseiről, kuruc vezérekről) vagy a pogány kori történelmi figurákról. Később egyre nagyobb számban szerepeltek a névadók között a középkori magyar királyok és más történelmi személyiségek, sőt még 1848/49 hősei is. (GYÁNI 2016: 143)

A dualizmus korának átnevezési gyakorlatát az is motiválta, hogy igyekeztek megszabadulni a provinciálisnak, kisvárosiasnak tartott, minden nemzeti tartalmat nélkülöző, hétköznapi dolgokra, állatokra, növényekre, valamint a túlságosan közönségesnek tartott tevékenységekre utaló nevektől,⁶ ezeket emelkedettebb kifejezésekkel, többnyire személynevekkel helyettesíteni, a magyar történelem, tudomány, művészet- és irodalomtörténet panteonjából merítve az ötleteket. A közelmúlt jeles közéleti személyiségeinek, az éppen elhunyt jelentősebb politikusoknak is sűrűn állítottak emléket a dualizmus korában azzal, hogy haláluk után utcát neveztek el róluk.

A Pest egykori városfalain kívül kialakuló külvárosok közül több is – jelesül a Teréz-, a József- és a Ferencváros – Habsburg uralkodók nevét kapta, és 1873 után budapesti kerületként is ezt a nevet viselték. A kiegyezést követően Ferenc Józsefről, illetve a Habsburg–Lotaringiai-ház számos más tagjáról és házastársaikról életükben is neveztek el közterületeket, intézményeket; haláluk után – főként, ha az tragikus hirtelenséggel következett be – az utcanév az emlékállítás szerepét töltötte be. A magyarok körében közszerepetnek örvendő Erzsébet királynéről már életében neveztek el kerületet és utat

³ GYÁNI 2016: 143. A budapesti utcanév-szabályozás hatósági kereteit, elveit és gyakorlatát Takáts Rózsa tekintette át átfogó és kimerítően alapos tanulmányában (TAKÁTS 1985); szimbolikus dimenzióival pedig egyebek között Gyáni Gábor foglalkozott imént hivatkozott, a történelmi emlékezet és a nyilvános terek viszonyát elemző, Budapestnek is nagy szerepet szentelő tanulmányában (GYÁNI 2016).

⁴ Pest és Buda városa ezt követően csak véleményezhette az FKT javaslatát; lásd TAKÁTS 1985: 297. Igaz, az FKT tagjainak egy hóján felét a két város – majd az 1873. évi városegysítés után Budapest főváros képviselői – adták. Az FKT történetére lásd: SIKLÓSSY 1931.

⁵ HU BFL IV. 1407.b. 11/1874. II. üo. – Budapest Székesfőváros Tanácsa 44091/1877. Idézi TAKÁTS 1985: 298.

⁶ HU BFL IV. 1407.b. 11/1874. II. üo. Budapest Székesfőváros Tanácsa 30728/1877. Idézi TAKÁTS 1985: 298, 313.

Budapesten: például a közigazgatásilag már korábban kettéosztott Terézváros egyik fele, a VII. kerület 1882-től viselte az Erzsébetváros nevet; az akkor még a VII. kerület külterületén, Herminamezőn, illetve Alsórákoson kialakított Erzsébet királyné útját (ma XIV. kerület) pedig 1879-ben nevezték el így (BUZA – RÁDAY 1998: 135).

Miután 1898-ban egy merénylő kioltotta Erzsébet királyné életét, számos magyarországi településen neveztek el róla utat, teret vagy más közterületet, valamint különféle egyesületeket és intézményeket; Budapesten például egy 1869-ben tanítónőképzőként alapított intézmény vette fel 1898-ban az Erzsébet Nőiskola nevet, és az 1903-ban átadott Erzsébet híd is az elhunyt királyné emlékét őrizte. Emellett hosszan lehetne sorolni az egyéb példákat – azaz a Habsburg-ház tagjainak és házastársaiknak emléket állító közterület-elnevezéseket – a dualizmus kori Budapestről: ilyen volt például a Rudolf trónörökös tér (1903, ma Jászai Mari tér), a Főherceg Sándor utca (1867, ma Bródy Sándor utca), a Stefánia út (1888) vagy az akkori V. és VI. kerületet összekötő, vasúti felüljáróként funkcionáló Ferdinánd híd (1874).⁷

A lakosság ellenérzését, a tömeges átkeresztelésekkel kapcsolatos felzúdulást tapasztalva azonban az FKT a 19–20. század fordulójától már meggondoltabban folytatta tovább az átnevezéseket; arra az álláspontra helyezkedett, hogy a város hagyományos névanyagában a város múltja testesül meg, ezért ezek a nevek védendő értékek (TAKÁTS 1985: 299).

Budapest belső kerületeiben azok a ma is létező utcanevek, amelyek a régi Pest-Budára jellemző egykori árukra, foglalkozásokra, gazdasági tevékenységre utalnak, vagy a városias beépítés előtti korból származó, a kertes jellegre emlékeztető, az egykor az eligazodást segítő nevek – pl. Nagymező utca, Akácfa utca, Kisdíófa utca – részben ennek a megváltozott szemléletnek köszönhetik túlélésüket. Másfelől maga a főváros is számos esetben szabotálta el az FKT által előírányzott utcaátnevezéseket, ragaszkodva a hagyományos nevekhez, és nem tette ki az új névtáblákat, sőt, a régi nevet feltüntető új táblákat gyártatott. Így maradt meg például Takáts Rózsa szerint a belvárosi Sörház utca neve, melyet az FKT Bartha utcára szeretett volna átnevezni (TAKÁTS 1985: 298).

Budapest rohamos növekedése, az új utcák, terek sokaságának kijelölése miatt az 1870-es, 1880-as évektől kezdve amúgy is tág tere nyílt a kiépülő városnegyedekben a kor fogalmai szerint esztétikus és hazafias névadásnak, a legrégebb városmag régies, köznapi tevékenységekre utaló elnevezéseit tehát nem tűnt már annyira fontosnak történelmi hősök, néhai államférfiak vagy kultúrhéroszok neveivel felváltani.

Az ideológiai, politikai szempontú névadás és utcanéveltörlés tehát lényegében a kiegyezéssel vált nagyarányúvá; a későbbi rendszerváltozások legfeljebb radikálisabb formában és rövidebb idő alatt ismételték meg ugyanezt a szimbolikus térfoglalást. (Az utcaátnevezés nagy előnyét egyébként minden korszakban az jelentette, hogy általa a szimbolikus térfoglalást olcsón és gyorsan lehetett kivitelezni: zománcozott bádóg

⁷ BUZA – RÁDAY (szerk.) 1998: 99., 143., 198., 348. Buza és Ráday felhívják a figyelmet arra, hogy a Főherceg Sándor utcánál valójában nem lehet tudni, hogy a név kire utalt; a legvalószínűbb, hogy Sándor Lipót főhercegre.

utcanévtáblákat gyártani és felszerelni sokkal egyszerűbb volt ugyanis, mint például emlékművet állítani.)

1918 októberének végén, az őszirózsás forradalom idején felmerültek bizonyos utcaátnevezési tervek, de idő már nem maradt megvalósításukra, kivéve a Köztársaság térre átkeresztelt korábbi Országház tér (1918–1919) esetét. A Tanácsköztársaság alatt viszont, annak rövid fennállása ellenére, egy sor nevet megváltoztattak, például a Habsburg-ház tagjainak nevét viselő utcákét.

A HORTHY-KORSZAK UTCANÉVADÁSI GYAKORLATA

A Tanácsköztársaság bukását követően azután erőteljes visszarendeződés következett be az utcanév-politika terén. A Horthy-korszak egyik jellemzője az volt, hogy az utcanévállomány nagyfokú kontinuitást mutatott a dualizmus korának utcaneveivel: a Horthy-rendszer nem akart látványosan szakítani az első világháború előtti utcanév-politikával. A Tanácsköztársaság alatt lecserélt utcaneveket visszaállították, kifejezve ezzel azt is, hogy a két világháború közti Magyarországot az 1918 előtti Magyar Királyság szerves folytatásának tekintik. A szomszédos országokkal összehasonlítva feltűnő, hogy a Horthy-korszak döntéshozói, a köztérpolitika alakítói mennyire nem kívántak szembefordulni az Osztrák–Magyar Monarchia korának hagyományaival: míg Csehszlovákiában vagy Jugoszláviában minden, a Habsburg múltra emlékeztető nevet eltöröltek, Magyarországon éppen ellenkezőleg. Minden maradt a régiiben, illetve minden helyreállt: a Ferenc József híd, a Ferenc József tér, az Erzsébet tér, a Rudolf tér, a Károly körút, a Stefánia út, a Sándor utca (amely 1919-ig Főherceg Sándor utca volt) stb.

Ugyanakkor a Horthy-korszakot a közterület-elnevezések terén értelem szerűen nem kizárólag a hagyományok őrzésének szándéka vezette. A korszak kormányai, budapesti városvezetése és a mindkettőt reprezentáló Fővárosi Közmunkák Tanácsa az utcanévadást ugyanúgy a szimbolikus politika fontos terepének tekintette, mint tették azt elődeik a dualizmus korában, illetve a hatalom birtokosai a Tanácsköztársaság fennállása alatt. Az 1919 novembere és 1944 októbere közötti utcanévadási gyakorlat híven tükrözte a korszak hivatalos értékrendjének és ideológiájának domináns vonásait, valamint az ország bel- és külpolitikájának alakulását.

Számos utcát neveztek el a röviddel azelőtt elhunyt politikusokról: így például Tisza Istvánról (1924, ma József Attila utca), Gömbös Gyuláról (1937, ma Alkotás utca) vagy Darányi Ignácra (1942, ma Október 23. utca) (BUZA – RÁDAY 1998: 202, 58, 297). Jellemző a korszak politikai légkörére és szellemiségére, hogy a két világháború között a hercegi, grófi, bárói címek számos esetben jelentek meg a személyekről elnevezett utcák nevében, különösen, ha új utcaelnevezésről volt szó: példaként szolgálhat a fentebb már említett gróf Tisza István utca, a gróf Teleki Pál utca (1941, ma Október 6. utca) és a gróf Klebelsberg Kunó utca (1938, ma Hold utca) (BUZA – RÁDAY 1998: 294, 184). A dualizmus korában ez még nem volt gyakorlat, és az arisztokrata politikusokról 1914 előtt elnevezett utcák, például az Andrássy út, a Podmaniczky utca vagy az Esterházy utca

nevei eredetileg nem utaltak névadóik rangjára; mindazonáltal a két világháború között az arisztokrata címeket gyakran azokon az utcanévtáblákon is feltüntették, amelyeken azok 1914 előtt nem szerepeltek (BÚZA – RÁDAY 1998: 165). Arra is érdemes emlékeztetni, hogy a szomszédos országok egy részében az első világháborút követően eltörölték az arisztokrácia és a nemesség előjogait, és törvényben tiltották meg az ilyen jellegű címek használatát (Csehszlovákiában 1918-ban, Ausztriában pedig 1919-ben; Magyarországon ilyen törvény csak 1947-ben születik majd). Ebben a kontextusban az a gyakorlat, mely szorgalmazta a gróf Tisza István- vagy gróf Klebelsberg Kunó-típusú utcaneveket, még inkább kiemelte a két világháború közötti magyarországi politikai klíma tekintélyelvűségét és konzervativizmusát.

Noha a Fővárosi Közmunkatanács többször kimondta azt az elvet, hogy élő politikusról nem lehet utcát elnevezni, sőt az illető halála után még tíz évig is csak kivételes esetben, ezt a szabályt – mint azt a fenti példák egy része is illusztrálja – a Horthy-korszakban nemigen tartották be. Számos élő politikusról neveztek el utcát, teret: például gróf Apponyi Albertet a veterán politikus 75. születésnapja alkalmából 1921-ben a főváros díszpolgárává választotta, és róla neveztek el az addigi Kígyó teret a (mai Ferenciek tere egy része).

Horthy Miklós nevét több közterület viselte a két háború között: a mai Bartók Béla út és a Móricz Zsigmond körtér, a Várban egy sétány (ma Babits Mihály sétány), valamint 1937-es átadása után a Boráros téri híd, azaz a mai Petőfi híd. A Horthy Miklós út és a Horthy Miklós tér, mint az közismert, annak az útvonalnak volt része, amelyen Horthy 1919 novemberében a Nemzeti Hadsereg élén bevonult Budapestre; ezek az utcaelnevezések tehát a kormányzó 1920-tól kezdve formálódó kultuszának részét alkották, a bevonulás kerek évfordulóján megrendezett ünnepekkel és számos más elemmel együtt (TÜRBU CZ 2015: 147–148). A kormányzó családtagjai sem maradtak ki. Horthy neje, Purgly Magdolna nevét kapta Angyalföld kerület, melyet 1938-tól egy ideig Magdolnavárosnak neveztek; idősebbik fiukról, a kormányzóhelyettes Horthy Istvánról pedig az addigi Vámház körutat nevezték el 1942-ben, Horthy István halálos kimenetelű repülőgép-balesete után.

Tegyük hozzá mindehhez, hogy nemcsak Budapesten, hanem az akkor még Budapesthez nem tartozó peremtelepüléseken, Újpesten, Rákosszentmihályon, Mátyásföldön, Kispesten, Erzsébeten, Csepelen, Budafokon stb. is számtalan esetben választották az utcáknak az említett neveket. A fenti példák közül néhányat kiragadva: a peremtelepüléseken összesen tizenhat további Horthy Miklós utca, összesen tizennégy (gróf) Apponyi Albert utca, négy Apponyi tér és öt Gömbös Gyula utca volt található; ahogyan Teleki Pál és Darányi Kálmán nevét is számos közterület viselte a Budapest környéki agglomerációban.

A Horthy-korszak utcanévadási gyakorlatában nagy szerepet kapott Magyarország honfoglalás kori és középkori történelme is. Előszeretettel neveztek el ekkoriban közterületeket Magyarország középkori királyairól, főként az Árpád-ház tagjairól, közülük is különösen a szentté avatottakról (Szent István, Szent Imre, Szent László, Szent Margit); valamint magáról Árpádról és a hat másik vezérről. Ez a gyakorlat egyébként teljes mértékben illeszkedett a dualizmus kori előzményekhez; az Árpád-házi királyok és szentek

már a századfordulón számos köztér és intézmény nevét ihlették, Árpád kultusza pedig kimondottan a századfordulón, a millennium idején bontakozott ki Magyarország-szerte, és öltött testet emlékművekben, utca- és intézménynevekben (VARGA 2017). Ugyanakkor a két világháború között új elemnek tekinthető a többi honfoglaló vezér kultuszának megerősödése és neveik megjelenése az akkoriban újonnan kiépülő városnegyedek, az 1930-tól önállósuló XIV. és XI. kerület területén. Ekkor jött létre az a névbokor, mely Zuglóban az Örs (ekkor még Eörs) vezér teret, az Ond vezér útját és az Álmos vezér teret és utcát foglalta magában; ekkor jelent meg a Tas vezér utca a XI. kerületben az újonnan kiépülő Lenke (ma Kosztolányi Dezső) tér tőszomszédságában; és ekkor jelent meg több helyütt Előd, Kond és Töhötöm neve is (mindezek a nevek többszörözöttek, a peremtelepüléseken is.)

Nagyon jellemző, hogy számtalan utcát neveztek el a trianoni békeszerződésben elcsatolt területek városairól, falvairól, hegyeiről, várainól. Megint csak az új városnegyedek kínálták erre a legjobb lehetőséget; ilyen utcanevek voltak például az Újlipótvárosban a Pozsonyi út vagy a Tátra utca; Zuglóban az Újvidék tér és a Kassai tér; a XI. kerületben, Farkasréten pedig utcák egész bokrának adtak erdélyi helyneveket: például Brassó út, Cenkhegy utca, Törösvár utca. A trianoni békeszerződés következtében elveszített területek, helységek utcanevekben való megörökítése kimondott, deklarált cél volt a két világháború között. Mint Gallina Frigyes székesfővárosi tanácsnok írta 1931-ben: „... amelyeket az utódállamok úgyis megszüntettek s amelyeket addig is, míg visszakaphatják régi neveiket, helyes hogy mi megörökítsük” (GALLINA 1930: 1346). Végül, de nem utolsósorban Magyarország szövetségeseinek, Olaszországnak és Németországnak és az ezen országok vezető politikusaiknak szóló tiszteletadás is megjelent az utcanevekben.

Érdeemes érzékeltetni azt, hogy kik és milyen körülmények között kezdeményezték ezeket az utcánév-változtatásokat. 1936-ban például Budapest akkori polgármestere, Szendy Károly indítványozta azt, hogy az Oktogont Mussoliniról nevezzék el, és rapid módon véghez is vitte ezt az elképzelést. A Fővárosi Hírlap erről így tudósított néhány nappal később:

Budapest egyik legszebb és legforgalmasabb tere, az eddigi Oktogon-tér péntek óta Mussolini nevét viseli. A budapesti utcák és terek elnevezésének történetében örökre nevezetes marad ez a keresztelő, amely a javaslattól a megvalósulásig fél nap alatt történt meg. Szendy Károly polgármester javaslata a tér elnevezéséről pénteken reggel került a Közmunkatanács elé. Még délelőtt rendkívüli ülésen elhatározta a Közmunkatanács, hogy a teret Mussoliniról nevezi el, és mire kora délután megérkezett Ciano gróf olasz külügyminiszter a feleségével, a Duce leányával és az ünneplő sokaság között a vendégek autói keresztülvonultak az Oktogonon, már a falakon ott díszeltek a névtáblák: Mussolini tér. Amikor Szendy Károly polgármester Magyarország nagy barátja iránti hálánkat azzal is kifejezésre juttatta, hogy a város szívében egy teret róla nevezett el, ez az ünnepélyes térkeresztelő villamos gyorsaságával egyúttal Mussolini száguldó tempóját is kifejezte.⁸

⁸ *Fővárosi Hírlap*, 1936. november 18. Idézi: BART (szerk.) 2007: 493.

Az Oktogon Mussolini térré való átnevezését néhány héttel előzte meg annak a német–olasz szerződésnek az aláírása, amely létrehozta a Berlin–Róma tengelyt. Két évvel később, 1938 novemberében pedig a FKT díszülésen határozta el, hogy a Köröndöt Hitler nevével ruházza fel, hálából azért, hogy az első bécsi döntés (1938. november 2.) újra Magyarországnak ítélte Szlovákia jórészt magyarlakta déli részét.⁹

UTCANÉVVÁLTOZÁSOK 1945 UTÁN

A második világháború után óriási utcanév-változtatási hullám kezdődött: a Horthy-korszakkal és a nyilas érával való szakítás igénye elemi erővel tört felszínre, de a névcserék hátterében nyilván ott volt a szovjet nyomás is. Mindenesetre tény, hogy az 1945-ben lezajlott, illetve 1945 utáni névcserék radikalizmusa nem kizárólag a kommunistákhoz és nem is 1948–1949-hez, a fordulat évéhez kötődött, hanem már a koalíciós években, illetve rögtön 1945-ben is megmutatkozott. Először is, Budapest felszabadulása után a leginkrimináltabb neveket azonnal lecserélték; a hatóságok az első intézkedések között rendelkeztek ezekről, ugyanúgy, ahogy például a zsidótörvények és rendeletek hatályon kívül helyezéséről is. Budapesten még nem állt helyre a víz- és áramellátás, nem volt élelmiszer, számtalan ház állt romokban vagy vált lakhatatlanná – de az utcanevekre még ilyen körülmények között is figyeltek; ebből is látszik, hogy mennyire szimbolikus jelentősége volt a közterületek elnevezéseinek. Az FKT 1945. április 16-án huszonnyolc főútvonal nevének megváltoztatásáról határozott (TAKÁTS 1985: 300), majd 1945 júliusában egy külön utcanév-revíziós bizottság alakult, mely a visszaállítandó, illetve átnevezendő utcák listájának elkészítésén dolgozott. A revízió 1947 májusáig folyt (uo.).

Az elsőként eltávolított nevek közé tartoztak Hitler és Mussolini nevei mellett Horthynek és családtagjainak, valamint az előző korszak összes miniszterelnökének és minisztereinek nevei. A radikalizmus ezután is folytatódott: csak 1945 és 1947 között több mint 1100 nevet cseréltek le (TAKÁTS 1985: 301). A szovjet nyomás és az erősödő kommunista befolyás már ekkor egyértelműen éreztette hatását. A szovjetek megkövetelték, hogy a felszabadító Vörös Hadseregről és hadvezéreiről utakat nevezzenek el. Így lett Vörös Hadsereg útja (1946) a mai Hűvösvölgyi út (valamint hét további főútvonal más peremközségekben és -városokban); s így lett a Vámház körútból Tolbuhin körút (1946). Az utóbbi Fjodor Ivanovics Tolbuhin marsallról, a 3. Ukrán Front parancsnokáról kapta a nevét; ő vezette Budapest ostromát 1944 decembere és 1945 februárja között. Kliment Jefremovics Vorosilov marsallnak, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi elnökének nevét 1946 és 1961 között a mai Stefánia út viselte Budapest XIV. kerületében.

Már ekkor eltávolították az utcákról nemcsak a Horthy-korszak politikusainak, hanem a dualizmus kor számos miniszterelnökének, miniszterének s más jelentős közszerelőjének a nevét is: nemcsak Széll Kálmán, Bánffy Dezső és Tisza István, hanem a Budapest

⁹ A Fővárosi Közmunkák Tanácsának 1938. november 4-i ülése. HU BFL II. 1.a. Fővárosi Közmunkák Tanácsa Tanácsülési és bizottsági jegyzőkönyvek. Idézi RÁTONYI 2016.

fejlesztésében egykor kulcsszerepet játszó Andrássy Gyula és Podmaniczky Frigyes névtáblája is lekerült, valamint olyan polgári származású politikusoké, egykori országgyűlési képviselőké is, mint például Wahrmann Mór vagy Falk Miksa. Megmaradhattak viszont utcanevként azok, akik Magyarország 19. századi modernizációjában játszott szerepét az 1945 utáni rendszer elismerte: például Baross Gábor, Eötvös József és Trefort Ágoston (Eötvös nyilván a reformkorban és 1848–1849-ben játszott szerepe miatt is). Arisztokraták általános szabályként csak akkor maradhattak meg Budapest térképén, ha nevük egyértelműen a haladással vagy valamely forradalommal, szabadságharccal fonódott össze, mint Széchenyi Istváné és Batthyány Lajosé. Egy új történelemszemlélet körvonalazódott, amelyben a magyar történelem Habsburg-ellenes szabadságharcainak, jobbágyfelkeléseinek és forradalmainak hősei kerültek előtérbe. 1945-ben kapta például a nevét a Városliget menti Dózsa György út (és ezt számos másik követte a későbbi külső kerületekben). Más esetekben semlegesebb volt a névválasztás, és a modern magyar kultúra röviddel azelőtt elhunyt jelentős alkotóinak állítottak emléket az utcanevek, hozzájárulva ezzel egy új kánon kiformalódásához: így például Horthy Miklós nevét utca- és térnévként Bartók Béla és Móricz Zsigmond neve váltotta fel a XI. kerületben (1945), Tisza Istvánt pedig József Attila az V. kerületben (szintén 1945-ben) (BUZA – RÁDAY 1998: 202).

1945 és 1950 között eltűnt Budapest térképéről a Habsburg-dinasztia legtöbb tagjának és házastársaiknak neve (pl. Ferenc József tér, Erzsébet tér, Rudolf tér, Stefánia út stb.), bár ezek tekintetében a döntéshozók már kevésbé voltak következetesek. A Habsburgok ihlette kerületnevek és egyes utcák, körutak terek nevei például nem változtak, talán mert ezen helynevek egy része – például a Ferenc és József körút vagy a Terézváros – addigra már nagymértékben szervesültek, és kis jóakarattal el is voltak vonatkoztathatók a Habsburgoktól. Hasonló következetlenségek mutatkoztak az Árpád-házi királyok neveinek terén. Bár közülük sokak neve eltűnt a térképről és az intézmények homlokzatáról, Árpádot és leszármazottait a „haladó”, baloldali felfogás is a nemzeti történelem részének tekintette, és az esetek egy részében a rendszer megelégedett azzal, hogy a „szent” jelzőt megszüntette (így lett például a XIV. kerületi Szent István Gimnáziumból I. István Gimnázium.). Feltűnő kivétel maradt e téren az igen exponált Szent István körút, amelynek neve furcsa vakfoltként nemcsak a koalíciós éveket, hanem az egész 1948 és 1989 közötti korszakot is sikerrel túlélte. Ötletes megoldásokban sem volt hiány: például a Szent Margit Gimnázium a Kaffka Margit Gimnázium nevet kapta, a Főherceg Sándor utca nevét pedig a Bródy Sándor utca váltotta fel (1946) (BUZA – RÁDAY 1998: 98). Ezek a megoldások nyilván azt a célt szolgálták, hogy a városlakók helyekkel és helynevekkel való kapcsolata ne törjön meg teljesen.

Akármennyire érezhető volt is azonban az ideológiai kényszer, és akármennyire erős volt is a szovjet nyomás, még az 1945 utáni, egyre egyenlőtlenebb hatalmi helyzetben is maradt némi mozgástér. Fischer József, az Fővárosi Közmunkatanács második világháború utáni elnöke – egyébként modernista építész és szociáldemokrata – hónapokig alkudozott a szovjetekkel, konkrétan a Szövetséges Ellenőrző Bizottság tényleges vezetőjével, Szviridov altábornaggyal arról, hogy melyik köztér legyen Sztálinról elnevezve.

(Vorosilovot, akit 1946-ban a szovjet minisztertanács elnökhelyettesévé neveztek ki, ekkortól Vlagyimir Petrovics Szviridov helyettesítette a SZEK élén.) Hangsúlyos elem egyébként, hogy a kívánt közterületet Sztálin *marsallról* kívánták elnevezni a szovjetek, azaz nem mint a Szovjetunió politikai vezetőjét, hanem mint a felszabadító szovjet hadsereg fővezérének tervezték őt utcanév formájában megörökíteni Budapesten, arra számítva, hogy ez a magyar lakosság, illetve hatóságok szemében is méltányolható kívánság lesz. A szovjetek mindenképp valamelyik prominens útvonalat vagy teret szerették volna, Fischer pedig épp ezt próbálta elkerülni; ha már muszáj, érvelt, akkor legalább ne Budapest díszje, az Andrássy út legyen Sztálin út, hanem valamelyik félreesőbb útvonal.¹⁰ Végül Fischer alulmaradt, és 1950-ben az Erzsébet tér, valamint az Andrássy út kapta meg Sztálin nevét. A Dózsa György úti felvonulási útvonal kiépüléséig, a Sztálin szobor felállításáig (1951), sőt egy darabig azután is az Andrássy (azaz Sztálin) út szolgált a tömegfelvonulások útvonalaként, és itt kapott helyet a szovjet nagykövetség is. 1949-ben egyébként az FKT-t megszüntették, hamarosan pedig Budapest önkormányzatiságát is.

Az 1950-ben létrejött Nagy-Budapest már a tanácsrendszer részeként működött, és az utcanévadás hatáskörét a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága vette át.

1949 végén annak alkalmából, hogy az akkor még Budapest Ideiglenes Városi Tanács névre hallgató testület Végrehajtó Bizottsága megalakult, és először hozott döntéseket utcanév-ügyekben, kifejezetten központi, reprezentatív utak, körutak, terek átnevezését határozták el. 1949 októberének végén döntést hoztak arról, hogy az Oktogon az 1917-es oroszországi forradalom emlékére a November 7. tér nevet kapja; a Teréz és az Erzsébet körút pedig a Lenin körút nevet vette fel (mindegyik névváltozás 1950-től lépett életbe). Ezt 1950 novemberében a kiegészítették a Rudolf tér Jászai Mari térré történő átnevezésével (TAKÁTS 1985: 304). A Körútra merőleges Király utca ugyancsak 1950-ben Majakovszkij utca lett, a mai Városligeti fasor pedig Gorkij fasor.

A Rákosi-korszak gyakorlatát jól adja vissza Takáts Rózsa már idézett, 1984-ben megjelent – ezért némiképp még visszafogott, de az ötvenes évek politikájával szemben már távolságtartó – összefoglalása:

Átfogó rendezésre 1951. november 9-én került sor. A V. B. ülésén a lakosságtól, a kerületi tanácsoktól, az írószövetségtől, a Tudományos Akadémiától és művészeti szövetségektől érkezett javaslatok alapján a még mindig fennálló ún. reakciós utcaneveket tárgyalták. A legsürgősebben megváltoztatandó 38 utcanév között Rákosi Jenő, Bánffy Dezső, Mária Terézia neve mellett szerepelnek Károlyi Mihály és Podmaniczky Frigyes nevei is. Az ekkor adott új nevek közül 28 a személynév (Móra Ferenc, Horváth Mihály, Bánki Donát, Kaffka Margit stb.). Ekkor kapta nevét a Moszkva tér és a Felszabadulás tér is. A bizottság jelentése szerint még 28 utcanév sürgősen megváltoztatandó, melyeknek 1952 folyamán adtak új nevet. E felülvizsgálatok során szüntettek meg az 1945–49 közötti időszakban szociáldemokrata mártírokról és mozgalmi vezetőkről történt utcaelnevezéseket. (TAKÁTS 1985: 304)

¹⁰ A Fischer és a szovjetek közötti alkufolyamat összefoglalását lásd: FISCHER 1985.

Az országos pártvezetés és a Budapesti Pártbizottság nyomásgyakorlásának, illetve a hatalmi szervek, a lakosság és a különféle testületek interakcióinak tárgyalása meghaladná a tanulmány kereteit, de az mindenképpen tanulságos, hogy a rendszer még ekkor, a legkeményebb diktatúra idején is hangsúlyt fektetett arra, hogy alulról jövő javaslatoknak és szakértői, valamint társadalmi kezdeményezésnek állítsa be azt, ami minden bizonnyal a kormány és az MDP KB PB szándékai szerint történt. Könnyen elképzelhető azonban az is, hogy miként a Horthy-korszakban a székesfőváros polgármesterei és az FKT illetékesei nem feltétlenül hatalmi nyomásra cselekedtek, hanem az idők szelét megérezve gyakran maguktól, „proaktív” módon javasoltak a maguk idejében ideológiai és politikai szempontból kívánatos (egy későbbi politikai rendszerben ugyanakkor mélyen elítélt) névváltoztatásokat, ugyanúgy a kommunista korszak helyi politikusai, valamint az addigra amúgy is megrostált és „gleichschaltolt” tudományos és társadalmi szervezetek tagjai is az elvárásoknak megfelelően kezdeményeztek. Ennek feltárása azonban további kutatást igényel.

A főbb útvonalak és terek elnevezésének volt egy sajátos térbeli logikája: egymáshoz kapcsolódó főutak és körutak tengelyében hangsúlyos terek és emlékművek helyezkedtek el. A főbb tengelyeket a Sztálin út (1957-től Népköztársaság útja) és az azt keresztező Dózsa György út, Lenin körút és – a Kiskörút részeként – a Tanács körút, Múzeum körút és Tolbuhin körút alkották; a súlyponti tereket pedig a Sztálin, 1953-tól Engels tér, a November 7. tér és a Marx tér jelentették (mellettük a Hősök tere, a Kossuth és Szabadság tér természetesen megőrizték jelentőségüket, és esetükben névcserére sem volt szükség). Ebben a szimbolikus tájban hangsúlyos helyeken magasodtak a szovjet hősi emlékművek (Szabadság tér, Molotov – 1957-től ismét Vigadó – tér, Gellért tér); a Gellérthegyen a Felszabadulási emlékmű a Szabadság-szoborral; és a Dózsa György úton a Sztálin-szobor.

1956-ban úgyszintén történtek szimbolikus jelentőségű névváltoztatások: a Sztálin útból Magyar Ifjúság útja lett, majd az 1956-os forradalom leverése után 1957-től a sugárút neve Népköztársaság útjára változott. Sztálin neve addigra értelemszerűen eltűnt a közterekről, ahogyan 1956-ban, a forradalom napjaiban szobrát is ledöntötték és eltávolították a róla elnevezett térről.

A KÁDÁR-KORSZAK

A Kádár-korszakban lassan tovább gyarapodott az ideologikus indíttatású névállomány. A Fővárosi Tanács VB keretein belül újra létrehozták az utcanévbizottságot, amelybe egy sor tudományos és egyéb intézmény, testület delegált tagokat: egyebek között az MTA Nyelvtudományi Intézete és a Párttörténeti Intézet. (Utóbbi nyilván azért, hogy újabb és újabb, kevésbé ismert kommunista mártírokat és jeles mozgalmárokat lehessen javasolni utcanévadás céljából.)

Meglepő módon ebben a korszakban sem mindig felülről kezdeményezték az utcanévadásokat. A fennmaradt iratok szerint a kerületi tanácsokat és a Fővárosi Tanácsot

rendszeresen ostromolta a lakosság utcanévötletekkel. Ezeknek csak egy része szólt arról, hogy kommunista hősookról való utcaelnevezéseket megpróbálják népi kezdeményezésnek beállítani; a kezdeményezések egy része, úgy tűnik, valóban grassroots módon történt, lokálpatrióta indíttatásból. Ugyanakkor a Budapesti Pártbizottság Propaganda- és Művelődési Bizottsága, majd 1989-től Társadalompolitikai Osztálya rendszeresen állást foglalt az utcaelnevezési (valamint emléktábla-elhelyezési és emlékműállítási) javaslatokkal kapcsolatban,¹¹ tehát a párt kontrollja minden esetben érvényesült.

AZ 1990-ES RENDSZERVÁLTÁS ÉS AZ AZT KÖVETŐ ÁTNEVEZÉSI HULLÁM

Az újabb nagy vízvázasztó 1989–1990, a rendszerváltás éve volt. A spontán, demonstrációszerű névcsererek után (mint amelyet Krassó György, volt 1956-os forradalmár és ismert ellenzéki hajtott végre 1989-ben, amikor a Münnich Ferenc utca névtábláját leragasztotta, és Nádor utcára változtatta, 1990-ben elérkezett a rendszerszerű és tömeges utcanévcserék ideje. (Ezt a megszűnő tanácsrendszer utolsó évében még a Fővárosi Tanács egy 1989 novemberében hozott rendelete alapozta meg.¹²) Csak 1989 és 1992 áprilisa között mintegy 650 nevet cseréltek le;¹³ a már demokratikus viszonyok között megalakult fővárosi önkormányzat megújult utcanévbizottságában olyan személyiségek foglaltak helyet, mint például Ráday Mihály, a Budapesti Városvédő Egyesület elnöke. A névcserék logikája változó volt: a kommunista mártírokat, munkásmozgalmi hősokeket általában eltávolították, de nem minden esetben. Az elv általában az volt, hogy az 1948 előtti, de legkorábban 1945-ös állapotokat kell visszaállítani; a korábbi névállományból pedig azokat a közterület-elnevezéseket, amelyek 1945 tavaszán – legalábbis egy darabig még – használatban maradhattak. Nem volt cél az, hogy helyreállítsák a két világháború közti névállománynak azt a részét, amely a Horthy-rendszer vezető politikusaihoz kötődött, vagy amelyik formájában és tartalmában a Horthy-rendszer ideológiáját hordozta.

Az utcanévváltozások természetesen kisebb mértékben bár, de a rendszerváltás és az átmenet évei után is folytatódtak. Kormányzati ciklustól függően enyhébb vagy vehemensebb formában folyt tovább az utcanévharc, mely napjainkban is ki-kiújul, és tükrözi az éppen hivatalban lévő kormányok emlékezetpolitikai preferenciáit. Jelentős és sok vitát kiváltó átnevezési hullám zajlott például 2011-ben, már az új, FIDESZ–KDNP-s

¹¹ Javaslat a Végrehajtó Bizottság állásfoglalására a középületek, utcák elnevezésével kapcsolatos eljárásokról. MSZMP Budapesti Bizottsága Társadalompolitikai Osztály, 1989. augusztus 29. MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései. HU BFL XXXV. 1.a/4. 1989. VB 805/101. 1.

¹² Uo. 2. A rendeletet lásd: Budapest Főváros Tanácsának 9/1989. (1990. I. 31.) számú rendelete a közterület- és városrésznevek megállapításáról, valamint azok jelöléséről. Online: <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=98900009.FOV&targetdate=20110406&printTitle=9/1989.+%281990.+I.+31.%29+F%C5%991v.+Tan.+rendelet&council=fovaros.> (Letöltés ideje: 2020. júl. 13.)

¹³ Az 1989. április 10. és 1992. április 30. között megváltozott utcanevéhez: BUDAPEST ATLASZ 1992–1993. 54–61.

többségű, 2010-ben megválasztott önkormányzat alatt, Tarlós István főpolgármestersége idején (BUDAPEST FŐVÁROS KÖZGYŰLÉSE 2011).¹⁴ Érdeemes továbbá idézni egy részletet az Origo.hu portál évekkel későbbi, 2017-es cikkéből:

2016-ban több mint 300 közterület neve változott meg az országban, ezek döntő része még mindig a rendszerváltozás előtti ideológiai légkört képviselte. 2013 óta van érvényben az a törvénymódosítás, amely megtiltja, hogy közterület vagy közigazgatási szerv 20. századi önkormánylati rendszer megalapozásával vagy fenntartásával kapcsolatba hozható nevet viseljen. Az elmúlt négy év alatt tavaly decemberig közel 2200 névváltozást jegyeztek be: egyre kevesebb a politikai indíttatású elnevezés a közterületeken [...].¹⁵

AZ UTCANEVEKHEZ ÉS UTCANÉVVÁLTOZTATÁSOKHOZ VALÓ KOLLEKTÍV ÉS EGYÉNI VISZONYULÁS LEHETŐSÉGEI

Azt már láttuk a fenti példákban, hogy az utcák elnevezése és lecserélése nem mindig a hatalom által felülről kikényszerített és kezdeményezett aktus volt. Ha szemügyre vesszük a konkrét helyzeteket és az azokban közreműködő szereplőket, akkor az derül ki, hogy az idők szelét megérezve gyakran autonóm szervek, városi vezetők vagy akár a lakosság képviselői is kezdeményeztek névváltoztatásokat, olyanokat is, amelyek egyértelmű – és egy későbbi politikai rendszer szemszögéből nehezen menthető – ideológiai üzenetet hordoztak.

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy az ellenállás sem volt teljesen lehetetlen, még diktatórikus rendszerekben, illetve hatalmi túlerővel szemben sem. Fischer József meglehetősen egyenlőtlen erőviszonyok közepette alkudozott Szviridov altábornaggyal, igaz, ő még többé-kevésbé hatalmi vagy legalábbis felelős pozícióból tette ezt.

Az egyszerű állampolgárok viszont más módon találhatták meg egyfajta mindennapi ellenállásnak a formáját. Például úgy, hogy a köznapi beszédben, a magánéletben ragaszkodtak a régi utcanevek használatához, és így fejezték ki a regnáló rendszerrel szembeni ellenérzéseiket: Király utcát mondtak Majakovszkij utca helyett, Andrassy utat Sztálin út helyett stb. Ha az ilyesmi nem nyilvános helyzetben, hanem például barátok, szomszédok, családtagok között hangzott el, akkor nagyobb kockázattal nem kellett számolni; ha viszont nyilvánosan, akkor az nyomban másképp esett latba.

¹⁴ A névcserék visszhangjához lásd például: Joóv 2011. Nem arattak sikert...

¹⁵ SÍPOS 2017. Olyan „személy nevét, aki a XX. századi önkormánylati politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában részt vett”, közterület, illetve közigazgatási szerv nem viselheti – így szól a 2012. évi CLXVII. törvény 4. paragrafusa.

Fennmaradt például egy forrás, jelesül egy feljegyzés (hangulatjelentés) 1957-ből, amely arról tudósít, hogy egyes autóbusz- és villamoskalauzok Zuglóban, illetve a VI. kerületben a megállóknál mindig tüntetően a régi utcaneveket mondták be; ennek akkor és ott, 1957-ben akár személyes kockázata is lehetett, tehát a szóban forgó járművezetők nem kevés civil kurázsiról tettek tanúbizonyságot.

Az írógéppel írott, rövid jelentés a hétköznapi ellenállásnak ezt a jellegzetes formáját tárja fel:

Feljegyzés Gábor elvtárs részére.

Vita során több elvtárs felvetette, hogy az Autóbusz és Villamoskalauzok (sic!) az egyes megállóhelyek bemondásánál nem a jelenleg is érvényben lévő utcaneveket, hanem ellenforradalmi kezdeményezés alapján a régi utcaneveket mondják be. Így pl: a Vorosilov ut helyett Stefánia utat, Dózsa György ut helyett Aréna utat, stb. A vitában egy másik elvtárs viszont azt tette szóvá, hogy az elmondottaknál sokkal nagyobb hiba az, hogy a párt sajtója a Népszabadság felvesz és leközi olyan hirdetéseket, amelyeknél pl: Lenin krt. helyett Teréz krt. szerepel. Állítólag, ilyen hirdetés jelent meg a 6-i Népszabadságban. Helyes lenne fentiekre az illetékesek figyelmét felhívni.

Budapest, 1957. január 8.¹⁶

Forradalmi helyzetekben, a gyökeres politikai átalakulás heteiben-hónapjaiban az utcanevek és utcanévtáblák, ahogy arról már esett szó, az elemi tiltakozás célpontjaivá válhattak. Példaként szolgálhatnak az 1956-os és az 1989–1990-es események spontán vagy demonstrációszerű, de alulról kezdeményezett utcanévtábla-eltávolításainak esetei. Érdekes persze felvetni azt a kérdést is, hogy hol végződik a spontán állampolgári tiltakozás, és hol kezdődik az – adott esetben valamely párt vagy csoport által tudatosan irányított – politikai aktivizmus.

MINDENNAPI INDOKTRINÁCIÓ A VÁROSBAN ÉS A LAKÓKÖRNYEZETBEN

Túlzás volna azonban azt állítani, hogy a magyar társadalom 1948 és 1990 között a folyamatos civil ellenállás állapotában élt volna. A rendszer sok tekintetben sikeresen fogadtatta el a lakossággal az új utcaneveket. Ennek egyik oka talán az lehetett, hogy a név-

¹⁶ Feljegyzés, 1957. január 8. HU BFL XXXV.1.c/5. MSZMP Budapesti Pártbizottság Agitációs és Propaganda Osztály. 1957. 01. 02–1957. 01. 31. A Budapesti Pártbizottság és a pártszervezetek információs és hangulatjelentései.

cserék mindig csak részlegesek voltak, ezért a hagyomány és folytonosság érzete nem tört meg egészen.

Az új utcanevek sikeres társadalmi elfogadtatásában közrejátszott az a jelenség is, amit jobb híján generációs amnéziaként lehetne leginkább leírni. Az idősebb generációk megfogyatkozásával a diktatúra mindig építhetett arra, hogy a fiatalok, akik már csak az új nevekkel találkoztak, lassan homályba vesző történelmi emlékként fogják majd fel a régi utcaneveket, amelyet ők csak a szülők vagy a nagyszülők szóhasználatából ismertek, és amit már csak ezért sem akartak követni.

A rendszernek ez a számítása többé-kevésbé be is igazolódott. Az 1940 körül és azután született korosztályok már belakták és magukhoz idomították a szocializmusban használatos új neveket, és Novhét térről, Majáról, Felszab térről és Moszkváról beszéltek; nem volt különösebb problémájuk a Lenin körúttal, a Fürst Sándor utcával és a München Ferenc utcával sem. Legalábbis kevesen voltak olyanok az 1940 után születettek között, akik az utcanévhasználatból elvi kérdést csináltak volna. A 2000-es években készült oral history interjúk során sokszor szembesülhettek azzal az interjúkészítők, hogy a 60-as (illetve ma már inkább 70-es vagy 80-as) éveikben járó budapesti interjúalanyok akarva vagy akaratlanul rendre Lenin körutat, Tolbuhin körutat mondanak Erzsébet vagy Várház körút helyett.¹⁷

A generációs szóhasználat tartóssága olykor még a nagy történelmi katarzisoknak is képes ellenállni. Amikor 1990-ben, a történelmi igazságtétel nagy pillanatában utcák százai kapták vissza Budapesten régi, polgári nevüket, a lakosság jórészt átállt ugyan az új nevekre, de egyes ikonikus nevek kérdésében nem engedett.

Az 1970-1975 előtt született korosztályok nagy része ma sem hívja soha Széll Kálmán térnek a Széll Kálmán teret, hanem mindig Moszkva térnek hívja, és a Ferenciek tere helyett sokan ma is makacsul ragaszkodik a Felszab térhez (legalábbis a budapesti születésűek). Egy online portál akkori híradása szerint 2011-ben „egyetlen nap alatt több ezren csatlakoztak A Moszkva tér nekem mindig Moszkva tér marad nevű csoporthoz a világ egyik legnagyobb közösségi oldalán, miután a fővárosi közgyűlés úgy döntött: 26 közterület nevét megváltoztatja.”¹⁸ Az akkori számokat utólag ugyan nehéz ellenőrizni, de az tény, hogy *A Moszkva tér nekem mindig Moszkva tér marad* Facebook-oldal ma is létezik, és a jelen állapot szerint 10 741 kedvelője, illetve 10 549 követője van.¹⁹

Talán azért vált ez annyira érzelmi kérdéssé, mert a Moszkva tér az 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején bizonyos korosztályok számára a budapesti társasági élet egyfajta középpontja volt; „a Moszkván” lehetett megtudni, hogy hol lesz éppen házibuli, és hova érdemes aznap menni. Ennek a világnak állított emléket Török Ferenc 2001-ben

¹⁷ Egy példa a szerző saját praxisából: Interjú L. M.-mel. 2011. május 1. Az interjút készítette Szívós Erika. A szerző tulajdonában.

¹⁸ Lásd borsonline.hu, 2011. április 29. <http://www.borsonline.hu/aktualis/duhosek-a-pestiek-az-uj-utcanevek-miatt/29836> *Letöltés ideje: 2020. december. 2.*

¹⁹ Lásd https://www.facebook.com/mindigmoszkvater/?ref=page_internal&path=%2Fmindigmoszkvater%2F *(Letöltés ideje: 2020. június 30.)*

bemutatott filmje, a *Moszkva tér*, amelynek cselekménye 1989-ben, a rendszerváltás idején játszódik. A Moszkva térnek egyébként a két világháború között szocializálódott budapestiek szlengjében is volt neve: *Kalefnek* hívták azok, akik 1951 előtt Széll Kálmán térként ismerték ezt a helyet, mely Széll Kálmán egykori miniszterelnök nevét 1929-ben kapta.

A régi utcanevekhez való ragaszkodás, az utcanevekhez való kötődés tehát nemcsak világnézeti, hanem generációs és érzelmi jellegű is lehet. A várossal, térrel, településekkel foglalkozó tudományokban és az antropológiában mára gyakran használt fogalomká vált a térkötődés vagy helyhez való kötődés (*place attachment*) fogalma, mely eredetileg a környezetpszichológiában nyert létjogosultságot.²⁰ Ezt továbbfejlesztve, azt gondolom, minden további nélkül – de legalábbis kísérleti jelleggel – megalkothatjuk a helynévkötődés vagy helynevekhez való kötődés (*place name attachment*) fogalmát is: egyes régi közterület-elnevezések (vagy az azokból alkotott szlengszavak) használata a 20. század során könnyen válhatott a generációs identitás, a nemzedéki összetartozás szimbólumává – és működik akként mind a mai napig.

FORRÁSOK

- A Budapesti Pártbizottság és a pártszervezetek információs és hangulatjelentései. HU BFL XXXV.1.c/5.
Az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottságának ülései. HU BFL XXXV.1.a/4.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BART István (szerk.) (2007): *Budapest krónikája a kezdetektől napjainkig*. Corvina, Budapest.
BUDAPEST ATLASZ (1992–1993). Kartográfiai Vállalat, Budapest.
Budapest Főváros Közgyűlése (2011): A Fővárosi Közgyűlés 2011. április 27-i rendes ülése. <https://budapest.hu/Lapok/A-F%C5%91v%C3%A1rosi-K%C3%B6zgy%C5%B1%C3%A9s-2011.-%C3%A1prilis-27-i-rendes-%C3%BCI%C3%A9se.aspx> (*Letöltés ideje: 2020. július 10.*);
A Fővárosi Közgyűlés 2011. december 14-i rendes ülése. <https://budapest.hu/Lapok/A-F%C5%91v%C3%A1rosi-K%C3%B6zgy%C5%B1%C3%A9s-2011.-december-14-i-rendes-%C3%BCI%C3%A9se.aspx> (*Letöltés ideje: 2020. július 10.*)
BUZA Péter – RÁDAY Mihály (1998): *Budapest teljes utcanévlexikona*. Gemini – Dinasztia, Budapest.
DÚLL Andrea (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései: Helyek, tárgyak, viselkedés*. L'Harmattan, Budapest.

²⁰ Lásd pl.: DÚLL 2009; DÚLL – IZSÁK (szerk.) 2014; DUSEK 2005.

- DÚLL Andrea – Izsák Éva (szerk.) (2014): *Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. L'Harmattan, Budapest.
- DUSEK Tamás (2005): *A társadalmi tér kutatásának alapkérdései*. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- FAZEKAS Zsuzsanna (2019): A szocialista ünnepi tér kialakítása az 1950-es évekbeli Budapesten. In: *Urbs – Magyar Várostörténeti Évkönyv 2019*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. (megjelenés alatt)
- FISCHER József (1985): Fischer József visszaemlékezése. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 408–413.; újraközlés: SÍPOS András – DONÁTH Péter (szerk.) (2000): „A nagy válságtól” „a rendszerváltásig”. *Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. II. 1930–1990*. Budapest Főváros Levéltára – ELTE Tanító és Óvóképző Kar, Budapest. 275–282.
- GALLINA Frigyes (1930): Budapest utcanevei. *Városi Szemle* 16(6). 1346.
- GERŐ, András (1990): *Heroes' square*. Corvina, Budapest.
- GERŐ András (2009): *Térerő: A Kossuth tér története*. Új Mandátum, Budapest.
- GLASNER, Peter (2015): Organisiertes Erinnern und Vergessen: Arbeit am (Straßen-) Namengedächtnis der Stadt. In: HALBEKANN, Joachim J. – WIDDER, Ellen – HEUSINGER, Sabine von (Hrsg.): *Stadt zwischen Erinnerungsbewahrung und Gedächtnisverlust*. Thorbecke, Ostfildern. 335–349.
- GYÁNI Gábor (2016): A város és az imaginárius történelem. In: GYÁNI Gábor: *A történelem mint emlék(mű)*. Kalligram, Budapest. 135–151.
- JOÓB Sándor (2011): II. János Pál lett a Köztársaság térből. *Index.hu*, 2011. április 27. https://index.hu/belfold/budapest/2011/04/27/ii._janos_pal_papa_ter_lett_a_koztarsasag_ter (Letöltés ideje: 2020. július 10.)
- LIPTÁK, Ľubomír (1999): Collective Identity and Public Spaces. In: CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (eds): *Collective identities in Central Europe in modern times*. Institute of the History of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava. 121–156.
- Nem arattak sikert az új utcanevek Budapesten. *Napi.hu*, 2011. június 17. https://www.napi.hu/magyar_gazdasag/nem_arattak_sikert_a_regi-uj_nevek_budapesten.486749.html (Letöltés ideje: 2020. július 10.)
- NIKITSCHER Péter (2014): Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városegysítéstől napjainkig. In: DÚLL Andrea – Izsák Éva (szerk.): *Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. L'Harmattan, Budapest. 77–102.
- PÓTÓ János (2003): *Az emlékeztetés helyei: Emlékművek és politika*. Osiris, Budapest.
- RÁTONYI G. Tamás (2016): A Kodály körönd elnevezésének története. Utcanevblog. Utcák, terek. https://utcakterek.blog.hu/2016/05/14/kodaly_korond_hitler_adolf_ter_utcanev (Letöltés ideje: 2019. december 1.)
- SIKLÓSSY László (1931): *Hogyan épült Budapest? A Fővárosi Közmunkák Tanácsa története (1870–1930)*. Fővárosi Közmunkák Tanácsa, Budapest.
- SINKÓ Katalin (1987): A millenniumi emlékmű mint kultuszhely. *Medvetánc* 7(2). 29–50.

- SIPOS Zoltán (2017): Még tavaly is több mint 300 közterületet neveztek át. *Origo.hu*, 2017. február 6. <https://www.origo.hu/itthon/20170201-egyre-kevesbe-kisert-a-kommunista-mult-az-utcanevekben.html> (Letöltés ideje: 2019. december 2.)
- STACHEL, Peter – JAWORSKI, Rudolf (Hrsg.) (2007): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes: Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen im europäischen Vergleich*. Frank und Timme, Berlin.
- STACHEL, Peter (2007): Stadtpläne als politische Zeichensysteme: Symbolische Einschreibungen in den öffentlichen Raum. In: JAWORSKI, Rudolf – STACHEL, Peter (Hrsg.): *Die Besetzung des öffentlichen Raumes: Politische Plätze, Denkmäler und Straßennamen im europäischen Vergleich*. Frank und Timme, Berlin. 13–60.
- TAKÁTS Rózsa (1985): A budapesti utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei, '84*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest. 293–315.
- TURBUCZ Dávid (2015): *A Horthy-kultusz 1919–1944*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- VARGA Bálint (2017): *Árpád a város fölött: Nemzeti integráció és szimbolikus politika a 19. század végének Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- VÖRÖS Boldizsár (2019): Két szimbolikus térfoglalási akció: A magyar köztársaság kikiáltása 1918-ban és ellenünnepe 1919-ben. *Állam- és Jogtudomány* 60(3). 78–89.